

---

# Francisco de Goya

Autor:

Data de publicació: 27-03-2021

Autoretrat de 1815

Francisco José de Goya y Lucientes (Fuendetodos, 30 de març de 1746 † - Fuendetodos, 16 d'abril de 1828) va ser un pintor i artista gràfic espanyol de finals del segle XVIII i principis del XIX.

Contingut

Vida i treball

La família de l'infant Luis de Borbén y Farnesio, 1784, Parma

Francisco de Goya era fill del distingit medallista d'or José de Goya († 1781) i de la noble de terra empobrida Gracia Lucientes y Salvador. Era el quart fill després de dues germanes i un germà; dos germans més el van seguir. El més gran, Tomàs, més tard es va fer càrrec del taller del seu pare. La col·laboració dels gilders amb pintors, escultors i fusters en la producció de retaules eclesiàstics havia disminuït, ja que aquestes obres barroques ja no es corresponien amb el gust de l'època. Francisco, per tant, va haver d'aprendre un ofici diferent, perquè el taller del seu pare no li podia assegurar uns ingressos addicionals. [1]

Maria Teresa de Borbén y Vallabriga, 1783, Galeria Nacional d'Art, Washington

Goya, per tant, va tenir lliçons amb el pintor barroc José Luzon a Saragossa des de 1760 i posteriorment va treballar principalment a Madrid. El 1773 es va casar amb Josefa Bayeu. [2] Entre 1775 i 1776, va dissenyar models per al fabricant de catifes reials Santa Bàrbara a Madrid i més tard va ser nomenat professor d'acadèmia. En la dècada de

---

1770 va conèixer a Luis de Borbén y Farnesio, germà del rei Carles III d'Espanya, els familiars del qual més tard va retratar diverses vegades. El 1786 va entrar al servei de Carles III com a pintor de la cort i de 1788 a Carles IV. La seva "ascensió" no va ser gens suau, sinó que es va caracteritzar per constants enfrontaments amb l'Acadèmia San Fernando, en la qual va aplicar diverses vegades sense èxit, altres pintors de la cort, especialment amb el seu cunyat Francisco Bayeu, així com la lluita per les comissions.

Va crear frescos religiosos, per exemple per a la Basílica del Pilar de Saragossa, i alguns retaules influenciats per la pintura de Giovanni Battista Tiepolo. Poc temps després va ser reclutat per Anton Raphael Mengs pel seu treball com a pintor per als tallers de tapissos reials fundats per Mengs. Els dissenys de les catifes mostren escenes folklòriques espanyoles i així comencen a suavitzar la tradició rococó. Es van crear nombrosos retrats per a la noblesa, com la pintura Retrat de la Marquesa de Pontejos de 1786, i per a la família reial espanyola.

La família de Carles IV, 1800-01, Museu del Prado

La família de Carles IV, creada el 1800, és particularment despietada en la seva representació realista. Un crític contemporani va dir que el rei (6è des de la dreta en la pintura) i la seva dona (8è per la dreta) "semblaven un forner i la seva dona després d'una victòria de loteria". La pintura es pot veure en la història de l'art en relació amb l'obra de Las Meninas del famós predecessor de Goya Diego Velázquez. Igual que Velázquez, Goya, que apareix darrere del seu cavallet, es presenta com un observador subjectiu de la família del rei a la cort.

El 1792, Goya va caure greument malalt, cosa que va provocar una sordesa per a tota la vida. El seu suposat afer amorós amb la duquessa d'Alba, que va retratar diverses vegades, va causar especulacions i llegenda, sobretot en la novel·la de Goya o en la incòmoda manera d'adonar-se del Lleó Feuchtwanger. No obstant això, s'han dictat molt poques fonts significatives sobre aquest tema.

La Maja vestida, 1800-1807, Museu del Prado

La Maja Nua, 1795-1800, Museo del Prado, Madrid

En la dècada de 1790, es pot observar un punt d'inflexió en la seva obra artística. L'art de Goya ja no estava dirigit únicament a l'entorn cortesà i al seu desig de representació. A poc a poc, es va retirar del seu càrrec públic i va crear impressions que intentava vendre al mercat lliure. Los Caprichos (ca. 1796/1797, publicat per primera vegada el 1799) i Desastres de la Guerra (1810-1814), realitzats amb tècnica aquatinta, mostren l'astúcie que va tractar les

---

circumstàncies polítiques i socials del seu temps. Els Desastres de la Guerra estan especialment marcats per les conseqüències i atrocitats durant el govern napoleònic i la guerra d'independència del poble espanyol. Goya va pintar aquests esdeveniments en obres com El tiroteig dels insurgents del 3 de maig de 1808 (1814). El mateix any, abans de la Inquisició per les famoses pintures de les pintures conegudes en països de parla alemanya per una mala traducció de l'espanyol com a maja vestida i nua, va haver de justificar-se. La Maja nua va ser la primera imatge nua de l'art espanyol sobre la qual es poden veure els cabells púbics. La pintura va ser connectada originalment per una frontissa amb el seu homòleg The Clothed Maja - mitjançant aquest dispositiu, la variant generosa podria ser coberta per la representació perseguidora. No només aquestes pintures van despertar ofensa, sinó també les seqüències de gravat de Capricho i Desastres, en les quals Goya va criticar les malifetes i els vicis dels representants de l'església de l'època.

Tauromaquia N° 33: La mort de Pepe Hillo

Gos. Masia Goya. Fotografia de 1874 per J. Laurent.

L'últim dels grans cicles esborradors de Goya va ser la Tauromaquia, publicada el 1816, un episodi sobre l'art de la tauromàquia, que consta de 33 aiguaforts. Continua l'estil dels Desastres amb les tumultuoses lluites individuals. [3]

Fantàstica visió de les Pintures Negras, 1821-1823, Kunstmuseum Basel

Després que els borbons tornessin al tron espanyol, Goya va ser reincorporat com a pintor de la cort. Amb la lluita de monàrquics i liberals, però, l'agitació política estava lluny d'acabar-se. Goya es va retirar el 1819 a la seva casa de camp "Quinta del Sordo" (les parets de la qual va pintar fins al 1823). Les anomenades Pintures negres són un impressionant testimoni de la seva obra tardana, en què les fantasies fosques del pintor semblen haver-se barrejat amb les circumstàncies opressives de l'època. Des de llavors han estat enlairada, traslladada a tela i lliurada al Prado. [4] Exemples d'aquests murals són Fantastic Vision and Dog.

Exili a França

Goya va decidir exiliar-se a Bordeus decebut i temorós de la política absolutista de Ferran VII. Allà es va refugiar en 1824 després del trienni liberal. De fet la situació s'havia tornat insostenible per a Goya, que estava en cercles liberals. Per evitar la persecució política, es va exiliar a França, a Bordeus, on va viure des de 1824 i on va morir. Allà va treballar en els seus últims aiguaforts, que mostren escenes taurines. L'última pintura de Goya és la lletera de Bordeus (La lechera de Burdeos), creada cap al 1827, que els crítics especulen que podria haver estat pintada per Maria del Rosario Weiss (1814-1845).

---

El 1824, Maria va arribar a França amb la seva mare Leocadia Zorrilla; aquest últim hauria de gestionar el pressupost dels Goya. Goya va ensenyar pintura i dibuix a Maria, i més tard es va convertir en pintora a França i Espanya. Això va provocar l'especulació que podria haver estat una filla il·legítima de Goya, però diversos biògrafs de Goya creuen que això és poc probable a partir de dades de la vida. [5] Goya va morir a Bordeus on va ser enterrat el 16 d'abril de 1828. El seu cos va ser traslladat a Espanya el 1901 i enterrat el 1919 a l'Ermida de Sant Antoni de la Florida de Madrid.

### Exili a França per motius polítics

Goya aviat deixaria la seva casa de camp acabada d'adquirir. La repressió absolutista de Ferran VII el va fer alimentar les pors a causa dels seus contactes forçats en el moment de l'ocupació francesa i la seva coneguda simpatia per les idees liberals i progressistes. Després d'un breu temps en què es va refugiar a la casa del Dr. Duaso, a la qual va pintar, va decidir exiliar-se a França i el 1824 va anar a Bordeus, on va passar només tres dies i va continuar a París, abans del 27 de juny d'aquell any. A la capital de França va passar només uns mesos, vivint aïllat, pintant algunes pintures a l'oli i dibuixant temes capritxosos en ploma. Cal recordar que en els seus últims dies a Madrid havia realitzat dibuixos que denotaven tant preocupacions psicològiques sobre la seva seguretat personal com les seves inquietuds socials.

Però l'exili per a un artista de 78 anys va representar una prova tremenda i una adaptació difícil. Desil·lès de París, el setembre de 1824 es va establir a Bordeus, el centre dels exiliats espanyols on va tenir diversos amics, entre ells Moratín, a qui va retratar. En aquesta ciutat va ser reunit per Leocadia Zorrilla i els seus fills, Guillermo i Rosario Weiss. La noia, interessada en la pintura, va ajudar a il·luminar els últims anys de l'artista gran, que li va donar lliçons.

Però res podria aniquilar el vigorós temperament de lluita de Goya. El 1825 va tornar a treballar en litografies, de les quals destaquen els anomenats toros de Bordeus, relacionats amb quatre grans olis del mateix tema, especialment pel que fa a dos d'ells. El mateix any - com es coneix a partir d'una carta del 20 de desembre de 1825, dirigida a Joaquín M. Ferrer - Goya va treballar en miniatures sobre ivori, pintades a l'aigua, de temes variats i diferents tècniques. Es conserva una bona sèrie d'aquestes miniatures originals.

El 1826, Goya va fer un viatge a Madrid, guanyant-se la seva jubilació. La seva única pintura d'aquest any és el retrat del banquer Santiago Galos, una obra interessant per la seva reticent expressivitat i sobrietat. El 1827 va pintar el retrat de Muguiro i dos impressionants caps d'Un monjo i una monja, en els quals es va entretenir a treballar bells i intencionats contrastos de textures. En aquest any Goya va fer un segon viatge a Madrid, on va pintar un retrat del seu nét Mariano, en el qual va acampar un estil romàntic net amb evident valoració de la llum i el naturalisme.

És unànime considerar com les últimes obres de Goya la famosa Lechera de Bordeus i el retrat -que es considera lliurement inacabat- de José Pío de Molina (tots dos de 1827). L'efígie de la lletera convida a considerar-la com la "cançó del cigne" de la gran artista de bellesa femenina. La llum que envolta el cap de la noia al voltant de la bella figura inclinada mostra tanta inspiració cromàtica com la resolució de cada detall de la figura és original. Pel que fa al retrat de Pío de Molina, és una efígie dramàtica tractada amb tècnica nerviosa.

L'obra de Goya es tanca amb els impressionants dibuixos realitzats a Bordeus entre 1824 i 1827. Algun tema al·legòric s'entremescla en ells el del vell barbut amb la llegenda que encara aprenc, que potser el pintor va escriure pensant en si mateix, en la seva contínua inquietud. No és exagerat dir que aquests dibuixos -entre els quals apareix una aquarel·la, l'únic conegut de Goya- encara mostren un avenç en l'obra del mestre, de vegades superant per la seva síntesi la circumstància del temps i l'estil. Típicament goyesques són representacions d'encaputxats i processons o càstigs. Goya encara mostra la seva ironia anomenant Country Events un dibuix en el qual apareix un home penjat de la branca d'un arbre; al costat d'ell passen altres amb animals a les espatlles. Quina al·lusió al món de les venjacions i passions desfermades dels homes, a la qual tan bé coneixia i defensava!

És poc probable que Goya pintés el 1828. Hi ha una carta del 17 de gener d'aquest any, dirigida al seu fill, a la qual ha d'haver seguit una greu crisi sanitària. La seva nora i el seu nét van decidir anar a Bordeus. Mariano i la seva mare van arribar a la ciutat citats el 28 de març. Goya es trobava molt malament. El 2 d'abril va quedar sense paraules i mig paralytitzat. Va morir la nit del 15 al 16 i va ser enterrat en un petit panteó al cementiri de Bordeus. El 29 de novembre de 1919, les seves restes, barrejades amb les d'un altre refugiat espanyol, enterrat al mateix panteó, es van traslladar a Espanya, rebent enterraments a l'ermita de Sant Antoni de la Florida. El 1927, la primera tomba de Goya va ser portada a Saragossa, on es conserva.

Poc es pot afegir al que s'ha dit respecte a les qualitats rellevants de l'artista. Però cal afegir, sens dubte, per la seva

grandesa i caràcter, pel seu sentit de recapitulació final de tota la pintura que es podria anomenar "tradicional", ha estat la norma de molts historiadors de l'art tancar a Goya la part dedicada a la pintura. L'art del segle XIX, encara que molt diferent dels continus experiments realitzats des de les primeres dècades del segle XX, ja és un art d'especialistes; Es pot dir que Goya és l'últim pintor del món que encara té la riquesa de qualitats dels mestres supremes que des de finals dels quatre-cents van crear la pintura moderna.

Obres

Selbstporträt Goyas aus seinen Los Caprichos

Das Begräbnis der Sardine

Druckgrafische Serien

1796–1797: Los Caprichos (Einfälle)

1810–1814: Desastres de la Guerra (Schrecken des Krieges)

1815–1816: La Tauromaquia (Stierkampfszenen)

1815–1824: Los Disparates (Torheiten), auch als Los Proverbios (Träume)[6] bekannt

Bedeutende Gemälde (Auswahl)

1777: Der Sonnenschirm

1783: Bildnis der María Teresa de Borbón y Vallabriga, National Gallery of Art, Washington

1784: Familie des Infanten Don Luis, Fondazione Magnani-Rocca, Parma

um 1786: Bildnis der Marquesa de Pontejos, National Gallery of Art, Washington

1786–1787: Riña de gatos, Museo del Prado, Madrid

1792: Die Strohuppe, Museo del Prado, Madrid

1794: Der Schiffbruch, Sammlung Marqués de la Romana, Madrid

1797–1798: Flug der Hexen (Vuelo de brujas), Museo del Prado, Madrid

1797–1800: Die nackte Maja (La maja desnuda), Museo del Prado, Madrid

1798: Porträt des Asensio Julià, Museo Thyssen-Bornemisza, Madrid

1800: Bandit ermordet eine Frau (Bandido asesinando a una mujer), Sammlung Marqués de la Romana, Madrid

1800: Bildnis der María Teresa de Borbón y Vallabriga, Museo del Prado, Madrid

1800–1801: Die Familie Karls IV. (La familia de Carlos IV), Museo del Prado, Madrid

1801: Bildnis der María Luisa de Borbón y Vallabriga, Uffizien, Florenz

1802–1805: Die bekleidete Maja (La maja vestida), Museo del Prado, Madrid

1804–1805: Porträt der Doña Isabel de Porcel, National Gallery, London

1808–1812: Die Wasserträgerin, Szépművészeti Múzeum, Budapest

1811: Zwei Majas auf einem Balkon, Metropolitan Museum of Art, New York

1812: Der Duke of Wellington, National Gallery, London

1812: Das Irrenhaus, Academia de San Fernando, Madrid

---

1812–1819: Das Begräbnis der Sardine (El entierro de la sardina)

1814: Die Erschießung der Aufständischen (El tres de mayo), Museo del Prado, Madrid

1819: Die letzte Kommunion des Hl. Josef von Calasanza, San Antonio Abad

1820: Selbstbildnis mit Dr. Arrieta, Minneapolis Institute of Arts

1820–1823: Pinturas negras, Museo del Prado, Madrid: Saturn, einen seiner Söhne verschlingend; Hund, El Tío Paquete

um 1827: Milchmädchen von Bordeaux, Museo del Prado, Madrid

Das Werk Der Koloss (El Coloso) von 1808–1810, ausgestellt im Museo del Prado, Madrid, wurde lange als eines seiner Werke angesehen. Die Urheberschaft war schon lange umstritten; die neuen Erkenntnisse durch das Prado-Museum lassen den Schluss zu, dass Der Koloss ein Werk des Goya-Schülers Asensio Juliá sein müsste.[7][8]

Aus Caprichos: Der Schlaf der Vernunft gebiert Ungeheuer oder: Der Traum der Vernunft gebiert Ungeheuer.

Aus Desastres de la Guerra: Das ist schlimmer

Aus Tauromaquia: Unglückliches Ereignis auf den vorderen Rängen der Arena von Madrid

## Recepció

### Art

Molts artistes posteriors, especialment pintors, han recreat obres de Goya, les han interpretat de manera pictòrica o han tractat el "mestre" en forma d'homenatge. L'obra de Goya també va influir en el desenvolupament del realisme en l'art, la segona meitat del segle XIX.

Els germans artistes britànics Jake i Dinos Chapman es refereixen a Goya en moltes obres.

### Literatura

Regina Gade: "de mi invencion"? Francisco de Goya al servei de la monarquia espanyola de 1775 a 1792. Utzverlag, Munic 2015, ISBN 978-3-8316-4485-8.

Jean Claude Carrière, Milos Forman: Fantasmès de Goya. dtv, Munic 2007, ISBN 3-423-24590-5.

Lion Feuchtwanger: Goya o la malvada manera de saber. 1951. ISBN 3-937572-09-0.

Heinrich Heil: Goya en solitari. Narrativa. A: Dona i gos. Editat per Markus Lüpertz. 4. 2004. pp. 431-440. ISBN 3-937572-09-0.

Jacek Dehnel: Saturn. Fotos negres de la família Goya. Novel·la. Hanser-Verlag, Munic 2013, ISBN 978-3-446-24328-6.

Richard Muther, Francisco de Goya, ABOD 2006, audiollibre, ISBN 3-8341-0177-X.

### Música

Enrique Granados:

Goyescas. Cicle de piano inspirat en les pintures de Goya; 1911

Goyescas. Òpera, adaptació parcial del cicle de piano del mateix nom, llibret de Fernando Periquet; 1915

Mario Castelnuovo-Tedesco: 24 Caprichos de Goya op 195 per a guitarra solista, 1961

Hans Werner Henze: Los Caprichos - Fantasia per Orquestra, 1963

Gian Carlo Menotti: Goya. Òpera. Estrenada el 1986

Michael Denhoff: Desastres de la guerra. Imatges orquestrals segons Goya, 1983 / Los disparates. Esbossos després de Goya per a trio de fagot, 1988

Maury Yeston: Goya: Una vida en cançó. Musical. Estrenada el 1988.

Michael Nyman: Enfront de Goya. Òpera, 2000

Helmut Oehring: Goya II-Yo Lo Vi, Memoratorium per a solistes, cor, electrònica i orquestra, estrenat octubre 2008, Philharmonie Berlin

Arne Jansen: El somni de la raó. Oda a Goya, jazz inspirat en Les imatges de Goya, CD 2013

### Pel·lícula

(ordenat per any d'origen)

Goya. Documental. 18 min. 1948.

Goya. Pel·lícula televisiva de dues parts del WDR, 115' + 95', llibre i direcció: Wilhelm Semmelroth. 1969.

Goya – o la malvada manera de saber. Adaptació cinematogràfica de la novel·la de Feuchtwanger. Direcció: Konrad Wolf. 1971.

Goya, historia de una soledad. Dirigit per Nino Quevedo. 1971.

Goya a Bordeus. Direcció: Carlos Saura. 1999.

Volavérunt. Dirigit per Bigas Luna. 1999.

Els fantasmès de Goya. Dirigit per Milos Forman. 2006.

Goya, el secret de les ombres, pel·lícula documental de David Mauas, Espanya, 2011, 77'[9]

El 1976, un cràter de Mercuri va rebre el seu nom. [10]  
El 1996, l'asteroide 6592 Goya va rebre el seu nom. [11]

## Literatura

Jeannine Baticle: Francisco de Goya – Courtier i Rebel, Maier, Ravensburg 1992, ISBN 3-473-51024-6.  
Werner Busch: Goya, Munic: Beck 2018 (C.H. Beck Wissen; 2520), ISBN 978-3-406-72755-9.  
Pierre Gassier, Julieta Wilson: Goya: Vida i treball, Friburg (Suïssa) 1971 Alemanya: Benedikt-Taschen-Verlag, Colònia, 1994, ISBN 3-8228-9125-8.  
José Gudiol: Goya, Bongers, Recklinghausen 1991, ISBN 3-7647-0417-9.  
Jutta Held: Goya, Rowohlt, Reinbek, 8.  
Ursula Hennigfeld (ed.): Goya en el diàleg de mitjans, cultures i disciplines, Rombach, Friburg 2013, ISBN 978-3-7930-9737-2.  
Bernhard Heuken: Francesco Goya: Las Pinturas Negras, Tesi inaugural sobre l'obtenció d'un doctorat per la Facultat de Filosofia de la Universitat Roine Friedrich Wilhelms de Bonn, 1974.  
Werner Hofmann: Goya. Del cel a l'infern, C. H. Beck, Munic 2003, ISBN 3-406-54177-1; Ressenya de Jörg Traeger a: Zeitschrift für Kunstgeschichte Volum 70, 2007, pàg.  
Robert Hughes: Goya : L'artista i el seu temps, benedicció, Munic 2004, ISBN 3-89667-205-3.  
Helmut C. Jacobs: El somni de la raó. Goyas Capricho 43 en Art Pictòric, Literatura i Música, Schwabe, Basilea 2006, ISBN 3796522610.  
Helmut C. Jacobs: La recepció i interpretació de l'obra de Goya en poesia. Edició de poemes internacionals d'imatge. Amb la col·laboració de Sonja Bader, Mark Klingenberg i Peter Petrowski, Königshausen & Neumann, Würzburg 2015 (= obres mestres de l'art espanyol en el context del seu temps, 2), ISBN 978-3-8260-5802-8.  
Helmut C. Jacobs, Mark Klingenberg, Nina Preyer: Els comentaris manuscrits sobre Goyas Caprichos. Edició, Traducció, Interpretació, Königshausen & Neumann, Würzburg 2017 (= Obres mestres de l'art espanyol en el context del seu temps, 4), ISBN 978-3-8260-6199-8.  
Helmut C. Jacobs, Nina Preyer: Goyas Caprichos en aiguaforts a mà del segle XIX. Edició, Anàlisi, Interpretació, Königshausen & Neumann, Würzburg 2019 (= Obres mestres de l'art espanyol en el context del seu temps, 6), ISBN 978-3-8260-6656-6.  
Helmut C. Jacobs, Nina Preyer: Goya per a tothom - introducció als Caprichos, Königshausen & Neumann, Würzburg 2019 (= obres mestres de l'art espanyol en el context del seu temps, 8), ISBN 978-3-8260-6845-4.  
Franz Maciejewski: La bogeria de Francisco Goya - Poemes en prosa sobre els dispers. Helmut C. Jacobs: Goya's Disparates - una introducció, Königshausen & Neumann, Würzburg 2019 (= obres mestres de l'art espanyol en el context del seu temps, 5), ISBN 978-3-8260-6682-5.  
Miguel Orozco, els frescos de Goya a Sant Antoni de la Florida i els aiguaforts de José Maria Galvan després d'ells. Academia.edu. San Francisco, Califòrnia 2021  
Sigrun Paas-Zeidler: Goya - Aiguaforts. Hatje, Stuttgart 1978, ISBN 3-7632-2331-2.  
Wilhelm Salber: Undinge. Les fotos negres de Goya. Colònia 1994, ISBN 978-3-88375-201-3.  
Janis A. Tomlinson, Francisco Calvo Serraller (eds.): Goya – Imatges de dones. National Gallery of Art, Washington D.C 2002, ISBN 978-0-89468-293-3 (Digitalisat).  
Jörg Traeger: Goya. L'Art de la Llibertat. Beck, Munic 2000, ISBN 3-406-46672-9.  
Gerlinde Volland: El poder dels homes i el sacrifici de les dones. Sexualitat i violència a Goya. Reimer, Berlín 1993, ISBN 3-496-01105-X.  
Julius Hofmann: Francisco de Goya: Catàleg de la seva obra gràfica, Society for Multiplying Art, 1907.

## Enllaços

Commons: Francisco de Goya - Àlbum d'imatges, vídeos i arxius d'àudio

Commons: Francisco de Goya y Lucientes - Col·lecció d'imatges, vídeos i arxius d'àudio

Literatura de i sobre Francisco de Goya al catàleg de l'Institut Iberoamericà de Berlín

---

Literatura de i sobre Francisco de Goya al catàleg de la Biblioteca de l'Institut Cervantes d'Alemanya  
Literatura de i sobre Francisco de Goya al catàleg de la Biblioteca Nacional Alemanya  
Obres de i sobre Francisco de Goya a la Biblioteca Digital Alemanya  
Col·lecció detallada de gravats Goya  
Obres de Francisco de Goya a Zeno.org  
Goya al Museu del Prado de Madrid (al voltant de 1.200 obres, esbossos i correspondència privada)  
Goya a la Galeria Web de l'Art  
Caprichos a la Biblioteca de Referència Arno Schmidt (PDF; 10,06 MB)  
Desastres de la Guerra a la Biblioteca de Referència Arno Schmidt (PDF; 10,65 MB)

## Referències

Jutta Held: Goya, pàg.  
^ La família dels Goya: avantpassats i descendents. Consultat maig 18, 2018.  
Jutta va aguantar; Goya, pàg.  
Jutta va aguantar; Goya, pàg.  
^ Francesc de Goya a l'exili. Consultat el 27 de novembre de 2008.  
Julius Hofmann: Francisco de Goya, catàleg de la seva obra gràfica, Societat d'Art Multiplicador, Viena, 1907, pàg.  
El "Colós" probablement no és welt.de per Goya, 26 de juny de 2008  
Elizabeth Nash: És oficial: 'Goya work' va ser pintada pel seu alumne (Memento, 7 d'abril de 2009 a l'Internet Archive)  
The Independent, 27 de juny de 2008.  
Goya, el secret de les ombres  
Goya al Butlletí de Nomenclatura Planetària de la IAU (WGPSN) / USGS  
Planeta Menor Circ. 26766